

У “Совітованії о благочестії”, творі, який з’явився на початку 20-х рр. XVII ст. і, очевидно, належав *Ісакію Борисковичу*, пропонувалося повернути К. з Афона на батьківщину.

Література: Мицько І. З. Острозька слов’яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 94-95; Харлампович К. Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви. – Казань, 1898. – С. 274-275; Ясіновський А. Внесок Острозького культурного осередку в розвиток української богословської думки (кінець XVI – початок XVII ст.) // Ковчег. – Ч. 3. – Львів, 2001. – С. 217-227; Podskalsky G. Griechische Theologie in der Zeit der Türkenherrschaft (1453-1821). – München, 1988. – S. 117-180.

Петро Кралюк

Клієнтела князя Василя-Костянтина Острозького

Її творила шляхта, яка визнавала князя *В.-К. Острозького* своїм патроном або лідером, а взамін за свою вірність/лояльність розраховувала на його оборону і милість (фінансову, політичну й іншу підтримку) і була пов’язана з ним у формальний або неформальний спосіб.

Як встановила Н. Яковенко (на прикладі дітей М. Зорі та О. Єрлича), в ОА (а згодом і в Острозькому єзуїтському колегіумі) здійснювалась підготовка кадрів служителів двору *Острозьких*, вочевидь, безкоштовно. Тому цілком вірогідним є навчання багатьох представників клієнтели в цьому навчальному закладі. Її формування розпочалося після смерті батька *В.-К. Острозького*, великого гетьмана литовського Костянтина Івановича (1530). Щоправда, через малолітство княжича, якому на той час виповнилося 4 роки, і активні дії зі збирання спадщини його стар-

шого брата Іллі, при боці останнього опинилася більшість давніх слуг дому. Тільки за два десятиліття після того, внаслідок сприятливих обставин, навколо князя *Василя* почала зосереджуватися потужна група підтримки, і 1550-1570 рр. стали вирішальними для зростання його авторитету і могутності.

Спочатку, після смерті брата Іллі (1539) і поділу батьківщини з його вдовою Беатою Костелецькою і дочкою *Гальшикою* (1541), *В.-К. Острозькому* вдалося повернути половину родових володінь і осілих на них батьківських слуг. У 1550 р. завдяки підтримці всесильного клану Радзивилів князь *Василь*, як маршалок Волинської землі, увійшов до складу великокнязівської ради, а як володимирський староста почав формувати штат місцевого замкового уряду, пізніше трансформованого в гродський суд. Ще один судовий округ – київський – потрапив під контроль *Острозького* у 1559 р., після отримання ним привілею на Київське воєводство. Обіймати уряди в зазначених судах могла виключно місцева шляхта, відтак контингент князівських слуг розширився і вже не обмежувався представниками родів, відданих *Острозьким* з діда-прадіда.

У 1553 р. відбулися знакові події в житті князя, кожна з яких суттєво вплинула на вигляд і розміри його клієнтели. Перша – одруження із Софією Тарновською, дочкою найпотужнішого малопольського магната, великого коронного гетьмана і краківського каштеляна Яна Амора Тарновського († 1561). Несподівана смерть у 1567 р. її брата Яна-Кшиштофа, який не залишив нащадків, дозволила *В.-К. Острозькому* – хоч і не без проблем у вигляді збройної протидії інших претендентів – заволодіти величезними володіннями свого тестя. Клієнтела Тарновських у цей час поділилася на два табори; одна її частина (ймовірно, менша) симпатизувала руському князеві і надалі залишилася йому вірною (Заборовські, Колачковські, Куровські,

Лисаковські, Лонцькі, Менжинські, Щуцькі, дрібна православна шляхта з Підгір'я та ін.).

Друга подія сталася у вересні 1553 р., коли *В.-К. Острозький* спробував прибрати до своїх рук втрачене під час поділу з братовою родове гніздо і встановити контроль над тими спадковими володіннями, що за законом належали сім'ї його брата Іллі. Запланована князем “весільна авантюра”, внаслідок якої Гальшку Іллівну силоміць віддано заміж за Дмитра Сангушка, а її матір вигнано із замку, завершилася загалом невдало. Але в ході її реалізації стало зрозумілим, на чиему боці знаходяться симпатії потомствених ленників дому *Острозьких*. Князь не зустрів особливого опору з боку слуг Беати Острозької, які, попри обов'язок захищати свою пані, поставилися до акції гетьманича лояльно. Після кількох тижнів перебування в Острозі *Василь-Костянтин* таки залишив місто, але разом із ним поїхали і деякі люди Беати, готові полишити служби при дворі чужої їм княжни-польки заради свого, руського пана. Поступовий відтік кадрів у тому ж напрямку продовжився у 60-х і на початку 70-х років XVI ст., коли вдова Іллі Костянтиновича відписала землі “Острозького князівства” своєму другому чоловікові поляку Ольбрахту Лаському, а той, врешті, переказав їх королю Сигизмундові II Августу.

Зростання чисельності клієнти князя в останній третині XVI ст. було запрограмовано декретом королівського суду від 7 квітня 1574 року. Як опікун небоги Гальшки, Острозький отримав право управління належною їй частиною всіх родових добр і, таким чином, став найбільшим землевласником Речі Посполитої. Посідання величезних маєтків на той час гарантувало не лише значні прибутки, але й давало змогу змагатися за статус політичного лідера у власному регіоні чи й у державі. В. Соколовський називає політичне угруповання *В.-К. Острозького* одним з чотирьох найпотужніших у Речі По-

сполитій кінця XVI – початку XVII століття. На перший погляд, це твердження здається дискусійним, адже православний магнат з Русі у розпалі сеймових баталій особливою активністю і красномовством не вирізнявся. Активною, натомість, була позиція і дії його прибічників. Слуги *Острозького* з воївничого середньовічного рицарства пере-кваліфікувалися у групу його політичної підтримки з огляду на ті зміни, які відбулися в регіоні у другій половині XVI століття.

Після проведення земських реформ 1565-1566 рр. і укладання Люблінської унії 1569 р. на українських землях поширилася політична модель шляхетської демократії, що передбачала делегування частини влади монарха і його найближчого оточення (сенату) шляхетським органам самоврядування (сеймикам), які діяли в провінції. Зібрана на сеймиках шляхта з'ясовувала не лише локальні питання. Відряджаючи своїх представників на загальнодержавний сейм, вона брала участь у вирішенні ключових проблем Речі Посполитої. Усі рішення провінційні сеймики приймали шляхом голосування, право участі в якому мала осіла і навіть неосіла в повіті шляхта, зазвичай поділена за своїми симпатіями на кілька потужних кланів, очолюваних магнатами. Інтереси цих людей і зіштовхувалися на подібних зібраннях. Так, волинські сеймики кінця XVI ст. були своєрідним полем для змагань київського воєводи *В.-К. Острозького*, великого коронного канцлера Я. Замойського і брацлавського воєводи Я. Збараського. Найзапекліша боротьба на сеймику точилася навколо обрання послів на сейм, депутатів до Люблінського Трибуналу (найвищого апеляційного суду Корони) і кандидатів на ключові в повіті земські уряди (підкоморій, земські суддя, підсудок і писар). З огляду на процедуру прийняття сеймикових рішень, велике значення мала чисельність представництва кожного з угруповань. Тут група підтримки *Острозь-*

кого була в Речі Посполитій однією з найбільших, позаяк у розлогих родових маєтках князь утримував на власний кошт кількатисячний “електорат” зі своїх слуг-шляхтичів. Особливо міцні позиції київський воєвода мав в українських воєводствах (Волинському, Київському, Брацлавському і Руському), слабші – в Малій Польщі (Сандомирське і Краківське воєводства) і Білорусі (Берестейське і Новогрудське воєводства).

Роздаючи землі потенційним прибічникам і просуваючи найактивніших представників рицарської братії на земські і навіть сенаторські уряди, князь *В.-К. Острозький* – до того один із волинських магнатів, русин і покровитель “старожитних руських” домів – у 70-90-х рр. XVI ст. поступово перетворився на значну політичну фігуру всього королівства. Служба при ньому стала привабливою для шляхти навіть із найвіддаленіших куточків Речі Посполитої і з-поза її меж (князі Гедройці з Литви, Пересецькі з-під Вітебська, Кандиби, Любовицькі і Свяцькі з Троцького воєводства, Галчиновські і Цетнери з Сілезії, Прущинські з Помор’я, Кшешовські і Хорковські з Ленчицького, Куровські з Каліського воєводства, Богуцькі, Вільги, Гоздзіковські, Мошенські, Риминські, Станішевські з Мазовії і т. д.). Це різноманіття відданої *Острозькому* шляхти з усіх усюд, поєднане з його казковим багатством і князівським / “монаршим” походженням, створювало навколо князя ореол правителя, володаря своєї держави у державі. Зовнішнім проявом можливостей київського воєводи слугували його урочисті в’їзди на сейм у супроводі кількатисячного почту слуг, убраних у парадне вбрання. Витрати патрона на утримання поза межами власних володінь такого числа людей були надзвичайно високими. Ця акція, ілюструючи особливий статус *Острозького*, справляла неабияке враження на присутніх.

Окрім політичної підтримки, князь *Ва-*

силь-Костянтин, як і кожен магнат, потребував слуг-професіоналів: юристів, економістів, архітекторів, лікарів, поміж яких траплялися енергійні вихідці з простолюду та іноземці (підскарбій Семен Кричевич, степанський урядник Богдан Омелянович, особистий лікар *Острозького* француз Раймунд Каркасон, придворний архітектор німець Ян-Ульріх Франкенштайн і т. д.).

Серед інших шляхів формування клієнтелі “некоронованого короля Русі” варто пригадати ще один, рідше згадуваний: до оточення князя на певний час потрапляли слуги тих магнатів, які в заповітах призначали князя опікуном власних родин і маєтків. Так, зокрема, за часів опіки над малолітніми дітьми польного литовського гетьмана Романа Сангушка († 1571) *Острозький* пригорнув під своє крило цілу фракцію відомого полководця, притому дехто з людей Сангушка (Андрій Заленський, Каспер Лушковський, Мартин Менжинський та ін.) пов’язав із новим покровителем усе життя.

Що стосується розмірів клієнтелі *В.-К. Острозького*, то жодних спеціальних досліджень на цю тему не проводилося. Сам князь, розмірковуючи у 1595 р. над мобілізацією свого угруповання на збройний виступ проти “католицької партії”, називав, очевидно, дещо завищену цифру в 15-20 тисяч осіб. Ішлося, насамперед, про ленників князя, його гайдуків, бояр, а також і всіх інших слуг та прибічників.

Відповідно до майнового та соціального статусу членів “фамілії”, рівня їхньої залежності від патрона, характеру взаємних зобов’язань і тривалості стосунків, клієнтелу можна поділити на кілька груп за ієрархією.

1. “ПРИЯТЕЛІ” (клієнти) – земські урядники і сенатори, послані на сейм, депутати до Люблінського трибуналу, що походили із заможних панських (князівських) родів і були зобов’язані своєю кар’єрою чи майновим становищем *Острозьким*. Клієнтами були і

шляхтичі середньої руки, що добровільно йшли на ситуативний союз, підтримували ініціативи князя, надавали йому дрібні послуги (наприклад, супроводжували на сейм). В обох випадках “приятелі” декларували незацікавленість у матеріальному стимулюванні своїх послуг, хоча зазвичай і отримували від *В.-К. Острозького* певну допомогу (протекція у просуванні кар’єрною драбиною, заступництво у конфлікті із сильними суперниками і т. ін.) чи навіть грошову винагороду.

В. Соколовський називає серед клієнтів князя та його синів лише кілька імен: київського хорунжого Щенного і його брата, луцького підкоморія Яна Харленських, київського хорунжого Гаврила Гойського, володимирського войського Василя і його небожа Дем’яна Гулевичів, луцького земського суддю Остафія і його брата Матвія Єловиців-Малинських, Лаврина Древинського, луцького ключника Олександра Жоравницького, луцького войського, а згодом київського каштеляна Івана Чаплича-Шпановського, а також політичних повірників князів Острозьких – кам’янецького каштеляна Якуба Претвича і Єронима Язловецького.

До цього списку слід додати земських урядників і одного сенатора, що починали свою кар’єру у володимирському та київському гродських судах. До фракції *Острозьких* належали майже всі луцькі, володимирські і кременецькі військи другої половини XVI – початку XVII ст., на призначення яких князь мав вплив як маршалок Волинської землі. Цю ж групу у різні часи поповнювали родичі: підляський, згодом волинський воєвода Януш, і його син волинський каштелян Олександр Заславські, володимирський городничий, пізніше брацлавський каштелян Василь Загоровський, а крім того: більшість земських урядників Київського воєводства зазначеного періоду, кременецький підкоморій Адам і його брат волинський стольник Андрій Боговитини-Козерадські, луцький

городничий Іван Волинець-Чернчицький, луцький земський суддя Ярофій Гойський, володимирський земський суддя Андрій Заленський, волинський чашник Федір Урсул-Рудецький, волинський ловчий Якуб Мошенський, брацлавський підкоморій Михайло Шашко-Долбунівський і його син брацлавський хорунжий Василь Шашкович, львівський земський писар Ян Свошовський і багато інших.

2. ДВІРСЬКІ урядники і слуги *Острозького* входили до його найближчого оточення. Перебуваючи поруч із князем в його резиденціях і супроводжуючи його під час подорожей, вони виконували спеціальні завдання, мали певний визначений у двірській ієрархії титул і отримували за свою службу грошову винагороду. Деякі з двірських урядників і слуг київського воєводи мали плебейське походження і вербувалися відповідно до професійних здібностей чи симпатії князя. Найважливіше місце в оточенні київського воєводи займав маршалок, або старший слуга, функції якого нагадували обов’язки підкоморіїв при дворі польських королів. Маршалок опікувався безпекою та облаштуванням апартаментів Острозького, а водночас наглядав за дотриманням при його дворі порядку. Джерела називають імена двох старших слуг князя *Василя-Костянтина*: у 1576 р. ним був колишній київський підвоєвода Василь Рай, а з 1580-х років і, певне, до самої смерті Острозького цей титул носив Гаврило Гойський (Гостський) з Погорини. Єзуїт Каспер Несецький, що жив на початку XVIII ст., переказуючи неймовірні легенди про життя марнотратного руського магната, між іншим нотує: “За старшого слугу і маршалка свого двору, мав [Острозький] поважного воєводу, якому призначив річний юргельт у 70.000 [польських золотих], аби той лише двічі на рік з’явився до нього”. Згадана історія є не більш як вигадкою, хоча князь і міг належно віддячити своїм найближчим

слугам. Так, Гойський отримав у дарунок від патрона низку володінь і завдяки його ж протекції у 1605 р. став київським хорунжим (на схилку життя, вже після згасання роду *Острозьких*, енергійний шляхтич одержав привілей на київське каштелянство, посівши таким чином місце у сенаті).

За наповненням князівської скарбниці і усіма витратами стежив підскарбій. У різний час на цій посаді бачимо Івана Городиського, *Герасима Смотрицького*, Семена Кричевича, ближченевідомих нам Павла і Гліба; притому лише двоє перших згаданих у цьому переліку осіб були шляхтичами. Функції підскарбія іноді перехресувалися з обов'язками секретарів (Станіслав Велицький, Якуб Мошенський, Стефан Смотрицький), які наглядали за архівом Острозького, піклувалися про належний стан збереження маєткових документів і важливої кореспонденції. Канцеляристами київського воєводи, що оформлювали і подавали на підпис князю його листи і розпорядження, були писарі (Мартин Менжинський, Стефан Грабович). Посада ця була дуже важливою, позаяк Острозький рідко писав власноручні листи, а після 1593 р. такий вид кореспонденції взагалі зникає. Помічниками маршалка і секретаря, а водночас слугами зі спеціальних доручень були коморники, імена яких досить часто фігурують у джерелах (Петро Бережницький, Василь Буневський, Гапон Дубицький, Станіслав Крашевський, Филип Круневич і т. д.). Серед інших двірських урядників у 1557 р. згадується конюший Ян Вітинський, який наглядав за князівськими стайнями.

До найближчого оточення князя належали його лікарі Раймунд Каркасон (1570-1584) і Курцій (Курціуш, 1604-1606), сповідники отець Іван (1570) та *Дем'ян Наливайко* (кінець XVI – початок XVII ст.), крайчі, покойові слуги, кухари, візники та ін. Сам двір князя Василя-Костянтина, залежно від місця перебування патрона і ситуації, міг нарахо-

увати від кількох десятків до кількох тисяч осіб. У подорожах Острозького супроводжувала його надвірна міліція, ленники, інші слуги і клієнти.

3. УРЯДНИКИ ГРОДСЬКИХ (до 1566 р. замкових) судів, у компетенції яких знаходилися кримінальні і деякі цивільні справи шляхти певного повіту.

Як володимирський староста і київський воєвода, князь формував із числа власних слуг штат володимирського і київського гродських судів, до складу яких входили суддя, підстароста (у Києві підвоєвода – заступники князя під час його відсутності на уряді) та писар. Як власники дідових маєтків, ставленики старости почувалися більш незалежними порівняно з т. зв. рукодайними слугами *Острозького* чи його зем'янами. Однак обранці князя ніколи не чинили всупереч інтересам свого патрона навіть тоді, коли він помилявся. Для більшості з них гродський суд був своєрідною годівницею, що дозволяла поліпшити матеріальне становище, а для декого він став ще й проміжною сходинкою в розвитку кар'єри на шляху до земського уряду і навіть сенаторського крісла. У будь-якому разі, рідко хто з гродських урядників залишався на своєму місці все життя.

Володимирський гродський суд перебував у віданні князя у 1550-1579 рр. і 1588-1603 роках. За згодою короля посаду володимирського старости у 1579-1588 рр. мав середній син князя – Костянтин Костянтинович, а з 1603 р. – брат останнього *Януш*. Серед суддів, підстарост і писарів найчастіше бачимо русинів, представників середньої шляхти, здавна осілої під Володимиром, а також вихідців із сусіднього Луцького повіту. П'ятеро з місцевих урядників завдяки підтримці клану Острозьких змогли зробити добру кар'єру (Михайло Козинський, підстароста 1551-1562 рр., з 1553/54 р. володимирський городничий, 1566-1568 рр. волинський каштелян; Василь Гулевич, під-

староста 1561-1566 рр., володимирський війський 1566-1601 рр.; Михайло Павлович, підстароста 1569-1574 рр., луцький війський 1585 р.; Мацей Стемпковський, гродський суддя 1591-1606 рр., підстароста 1606-1616 рр., волинський підчаший 1616-1624 рр., брацлавський каштелян 1624-1634 рр.; Станіслав Прокшич-Кандиба, гродський писар 1588-1612 рр., володимирський городничий 1613-1615 рр.).

Київський гродський суд формувався з відданих *Острозькому* людей упродовж 1559-1608 рр. (з перервою на початку 70-х рр. XVI ст., коли князь після приїзду до Києва королівських справців фактично втратив владу у воєводстві). Київські урядники *Острозького* були вихідцями з місцевого дрібного і середнього рицарства православного походження, хоча траплялися шляхтичі з тюркським корінням, литовці і поляки. Четверо з десяти відомих підвоєвод походили з Волині: князь Остафій Ружинський, князь Матеуш Воронецький, Тимофій Головинський і Вацлав Вільгорський. Багатьом урядникам завдяки протекції всесильного на Київщині князя та його нащадків вдалося досягти чималих успіхів у просуванні по кар'єрній драбині (Федір Тиша-Биковський, підвоєвода 1565 р., київський земський підсудок 1566-1573 рр.; Богуш Гулькевич-Глібовський, гродський писар 1571-1577 рр., київський городничий 1595 р.; князь Матеуш Воронецький, підвоєвода 1584-1592 рр., київський стольник 1592-1613 рр.; Еразм Стравінський, гродський писар 1588-1590 рр., київський вїт 1593 р., троцький конюший 1603-1625 рр.; Іполит Родкевич, гродський писар 1590-1600 рр., київський мечник 1618-1630 рр.; Філон Стрибиль, підвоєвода 1592, гродський суддя 1595-1605 рр., київський чашник 1594-1633 рр.; Ян Аксак, підвоєвода 1592-1600 рр., київський земський суддя 1599-1627 рр.; Василь Козаревський, гродський суддя 1592-1593 рр., київський чашник 1591-1593 рр.; Вацлав Вільгорський, підвоє-

вода 1600-1609 рр., київський стольник 1613-1618 рр.; Петро Злотопольський, гродський суддя 1605-1609 рр., київський земський підсудок 1614-1629 рр.).

Як київський воєвода, князь посідав Білоцерківське негродове староство, але в 1591 р., за згодою короля, відмовився від нього на користь свого сина *Януша*. Про склад місцевого замкового уряду збереглося обмаль даних; відомі лише імена двох місцевих намісників князя – Остафія Шкаревського (1571-1577 рр.) та волинянина князя Дмитра Булиги-Курцевича (1578-1596 рр.).

4. **ЮРИСТИ** (адвокати, “практики”, “умоцвані”). До кінця 1580-х рр. представниками *Острозького* в судах різних інстанцій найчастіше були ті його слуги, що пройшли відповідну школу в канцеляріях Володимирського і Київського гродів або урядували в маєтках князя (Петро Бережницький, Петро Білчинський, Богдан Борейко-Кнерутський, Василь і Ждан Боровицькі, Андрій Заленський, Петро Злотопольський, Миколай Зубрик, Матяш Іваницький, Станіслав Прокшич-Кандиба, Філон Котельницький, Дем’ян Павлович та ін.).

Наприкінці XVI ст. при київському воєводі з’являються четверо визнаних фахівців у коронному й литовському праві. Більшість усіх судових справ князя та його родини з цього часу вели вихідці з дрібної шляхти поляки Ян Прилепський, Миколай Гротовський, Кшиштоф Гуйський і литовець Олександр Глебов-Соколдський. Перший – фахівець у коронному праві – відстоював інтереси князя в особливо складних процесах, які точилися поза межами Волині, зокрема, на Люблінському Трибуналі (вищому апеляційному суді Польської Корони). У 1598 р. він захищав у сеймовому суді звинуваченого у шпигунстві учасника Берестейського церковного собору константинопольського протосинкела *Никифора*. Гротовський, Гуйський і Соколдський виступають на Волині, як “умоцвані” князя в місцевих гродських

і земських судах. Усі отримували за службу велику платню, а дехто ще й земельні пожалування. Гуйський тримав на службі село Вілію під Острогом, Соколдський (“старший строїтель Острозького шпиталя”) – усю Суразьку волость. Прилепського князь зробив своїм підстаростою у м. Володимирі. Після 1608 р., коли київський воєвода помер, усі названі вище “практики” залишилися вірними домові *Острозьких*. У 1621 р., через кілька місяців після смерті останнього чоловічого представника роду князя Януша, Миколай Гротовський та Олександр Соколдський отримали від опікунів його спадкоємця Францішка Заславського розпорядження “завідувати усіма справами цього нащадка, які припадатимуть на Волині – в Луцьку, в Кременці, і в підкоморських судах”.

5. УРЯДНИКИ в маєтках – управителі, що резидували в центрах волостей *Василя-Костянтина Острозького*, а також їхні помічники, що виконували за наказом князя наглядові, фіскальні та інші функції.

Очоловав управлінський апарат у волості намісник (“урядник”, або “староста”), яким найчастіше був один з місцевих зем’ян. У його руках зосереджувалися судово-адміністративна влада, яка поширювалася лише на розташовані навколо замку села (на чолі міської громади стояв вїйт, а у містах з маґдебурзьким правом ще й бурмистр).

Із найвідоміших управителів Острозького, які тривалий час перебували на своєму уряді і користувалися повною довірою свого патрона, слід назвати багаторічного дубенського старосту Гнівоша Вороновича (1560-1583 рр.), Яцька Бутовича (Кузьмин, Костянтинів, Колодне: 1561-1575 рр.), Яна Змієвського (Здатель: 1566-1580 рр.), Василя Іллінського (Звягель: 1570-1588 рр.), Прокопа Мервицького (Берездів: 1575-1586 рр.), Василя Шашковича (Костянтинів: 1581-1594 рр.), Ждана Боровицького (Острог: 1587-1600 рр.), Богдана Омеляновича (Степань: 1591-1608 рр.). Помічниками намісника були під-

староста (піднамісник) та писар, який відав замковою канцелярією.

Більшу частину грошового податку, що збирався по селах спеціально відрядженими бирчими, урядник мав разом з іншими прибутками пересилати до князівського підскарбія. Заради контролю над місцевою владою до волосних центрів час від часу навідувалися ревізори і справці маєтків *В.-К. Острозького*. Джерела другої половини XVI – початку XVII ст. згадують у володіннях київського воєводи дрібніших урядників та слуг, зокрема, замкових городничих, ключників, бурґрабіїв, пушкарів, воротних і наділених владою у волості сінничих, лісничих, фільваркових урядників.

6. ЗЕМ’ЯНИ (у першій половині XVI ст. замкові “бояри”) – слуги, що з руки Острозького володіли у певній волості землею і за право отримувати прибутки з осілих на ній підданих повинні були за викликом пана з’являтися до його військових загонів. Зем’янами могли бути як слуги благородного походження – шляхтичі, так і вихідці з міщанських чи заможних селянських родин. Розміри зем’янської “вислуги” (лену) коливалися від кількох сіл до кількох дворів в одному селі. Це володіння було лише в умовній власності зем’янина, який не міг його вільно продати чи переказати в чужі руки. Разом з тим, поки зем’янин служив *Острозькому*, він забезпечував усім необхідним свою родину та міг сподіватися на протекцію князя. Зв’язок ленника з його паном ґрунтувався на взаємній довірі, а іноді і на давній традиції: відомі випадки, коли представники певного роду впродовж багатьох поколінь тримали якесь сільце і з нього несли службу князям *Острозьким*. Деякі зем’янські фамілії, як Золотолінські з-під Степані, Бейзими, Влашини і Медведівські з-під Шульжинець чи Шашкевичі з околиць Острога, що їли хліб ще зі стола К. І. Острозького († 1530), згадуються в переліках слуг і зем’ян його далекого нащадка Януша Сангушка у 1754 році.

Багато таких залежних родів носили пріз-

вища, утворені від назви спадкової вислуги, наприклад, Білашівські з Білашева, Богдасівські з Богдашева, Гніздицькі з Гніздично-го, Драчівські з Драчів, Житинські з Житина, Зарудські з Заруддя, Капустинські з Капустина, Костенецькі з Костенця, Лукарівські з Лукарівки, Мокренські з Мокрого, Ремчицькі з Ремчич, Суємські з Суємець і т. ін.

7. “НЕОСІЛІ” слуги – найчисленніша група слуг князя. До неї потрапляли представники дрібної шляхти, що мали у своєму розпорядженні лише один-два двори в якомусь селі чи місті київського воєводи, найчастіше без підданих. Сюди ж слід зарахувати сільське населення: панцирних і путних (листовних) бояр, гайдуків, лісових стрільців, лісних, гайових, побережників, пташників, які, крім окресленої служби, іноді відробляли нарівні з простими селянами певну повинність і платили податки.

Джерела: Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. / Упоряд. В. Атаманенко. – Київ – Острог – Нью-Йорк, 2004; ЦДАУК. – Ф. 21, 22, 25, 26, 28; Akta publiczne do interesu Ordynacyi Ostrogskiej należące. – S. 1., s.a.; Górnicki Ł. Dzieje w Koronie Polskiej od r. 1538 do r. 1572 / Opr. Henryk Barycz. – Wrocław, 2003. – S. 94-95; Niesiecki K. Herbarz polski. – Lipsk, 1841. – Т. 7. – S. 183; Urzędnicy województw kijowskiego i czerniechowskiego XV-XVIII wieku. Spisy / Opr. Eugeniusz Janas i Witold Klaczewski. – Kórnik, 2002; Urzędnicy wołyńscy XIV-XVIII wieku. Spisy / Opr. Marian Wolski. – Kórnik, 2007.

Література: Білоус Н. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття. Міська влада і самоврядування. – Київ, 2008. – С. 105-106, 280-281; Задорожна О., Тесленко І. Причинки до генеалогії роду Пересецьких // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 2008. – Т. 256. – С. 533-549; Його ж. Острозька волость у 1565-1608 роках: формування території, структура землеволодінь та механізм управління: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук / Національний університет “Киево-Могилянська академія”. – Київ, 2006; Мицько І. З. Острозька слов’яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 87, 97, 103, 107, 111-112; Соболев Л. В. Князь К.-В. Острожский как лидер “русского народа” Речи Посполитой: Авторефе-

рат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук / Московский Государственный университет им. М. В. Ломоносова. Исторический факультет. – Москва, 2002. – С. 13-14; Старченко Н. Умоцovanі – прокуратори – приятелі. Хто вони? (становлення інституту адвокатури на Волині в кінці XVI ст.) // Соціум. Альманах соціальної історії. – Київ, 2002. – Вип. 1. – С. 111-144; Тесленко І. Боротьба за Острог: князь Острозький проти острозького старости // Соціум. Альманах соціальної історії. – Київ, 2003. – Вип. 3. – С. 99-120; Яковенко Н. Василь (Костянтин) Острозький // Історія України в особах. Литовсько-польська доба. – Київ, 1997. – С. 119-129; Її ж. Нові джерела до історії острозької школи – першого учбового закладу вищого типу у східних слов’ян // Прогресивна суспільно-політична думка в боротьбі проти феодальної реакції та католицько-уніатської експансії на Україні: Тези республіканської науково-теоретичної конференції. 20-22 квітня 1988 р. – Львів, 1988. – С. 40-42; Її ж. Топос “з’єднаних народів” у панегіриках князям Острозьким і Заславським (біля витоків української ідентичності) // Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. – Київ, 2002. – С. 231-269; Її ж. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – Київ, 2008. – С. 92-98, 109-119, 121-127, 271-283; Її ж. Учні Луцького й Острозького єзуїтських колегіумів у першій половині XVII століття (спроба “колективного портрета”) // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 2008. – Т. 256. – С. 163-190; Augustyniak U. Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła (1585-1640). Mechanizmy patronatu. – Warszawa, 2001. – S. 76-83, 88-89, 109-120, 135-137, 141-146; Czapliński W., Długosz J. Życie codzienne magnaterii polskiej w XVII w. – Warszawa, 1976. – S. 56, 71-98; Dworzaczek Wł. Hetman Jan Tarnowski. – Warszawa, 1985. – S. 264-265, 395-405; Góralski Z. Encyklopedia urzędów i godności w dawnej Polsce. – Warszawa, 2000. – S. 91-92, 112, 130, 141; Ejusdem. Nierówna przyjaźń. Układy klientalne w perspektywie historycznej. – Wrocław, 2003. – S. 159-207; Kempa T. Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525-1608), wojewoda kijowski i marszałek ziemi Wołyńskiej. – Toruń, 1997. – S. 88-90; Łoziński W. Życie polskie w dawnych wiekach. – Kraków, 1978. – S. 54-62, 199-201; Mączak A. Klientela. Nieformalne systemy władzy w Polsce i Europie XVI-XVIII w. – Warszawa, 1994. – S. 7-34, 112-148; Mazur K. W stronę integracji z Koroną. Sejmiki Wołynia i Ukrainy w latach 1569-1648. – Warszawa, 2006. –

S. 134-193; Rolle A. Bazyli Ostrogski i jego zatarg z Kosińskim // [Rolle] Dr. Antoni J. Opowiadania historyczne. – Lwów, 1887. – Serya 6. – S. 61-67; Sokolowski W. Politycy schyłku złotego wieku. Małopolscy przywódcy szlachty i parlamentaryści w latach 1574-1605. – Warszawa, 1997. – S. 26-28, 138.

Ігор Тесленко

Клірик Острозький (* ? – † ?)

Анонімний письменник, який вів полеміку з *І. Потієм*. Його перу належать: 1) надрукована в Острозі 1598 р. відповідь *І. Потію*; 2) відповідь тому ж *І. Потію* 1599 р., котра відома в рукописах.

Більшість дослідників дотримується думки, що *К.* змушений був приховувати своє справжнє ім'я, боячись переслідувань з боку прихильників унії.

Правда, в той час анонімність була поширеним у літературі явищем. До того ж *К.*, відповідаючи *І. Потію* від імені князя *В.-К. Острозького* й висловлюючи позицію цього можновладця та його оточення, мав би взяти “узагальнюючий” псевдонім.

Існують різноманітні гіпотези щодо того, хто ховався під іменем *К.* Називають *І. Борецького*, *Г. Дорофейовича*, *К. Лукаріса*, *В. Суразького*, острозького протопопа *Ігнатія*, молодого *М. Смотрицького*. Існує також думка, що за псевдонімом *К.* приховувалася група авторів.

І. Потій, котрий був непогано поінформований про те, що робилося в оточенні князя *В.-К. Острозького*, називає *К.* учнем *ОА*. Сам *К.* веде мову про свої молоді літа й алегорично порівнює себе з пастушком, який пасе гуси. Все це може бути потрактоване так, що *К.* міг бути старшим учнем *ОА*, якому доручали навчати молодших учнів. Така практика була доволі поширеною в тогочасних школах.

М. Смотрицький писав, що *Д. Наливайко*

розповів йому про обставини випуску першої відповіді *К. І. Потієві*.

Судячи з цієї інформації, твір жваво обговорювався в колі книжників при дворі князя *В.-К. Острозького*. Подібні обговорення, очевидно, були звичним явищем і ще існували з часів Київської Русі.

Самого ж *К. М. Смотрицький* у своїх пізніших творах уніатського періоду характеризував украй негативно, називав “схожим до Зизаня дидакалом”.

К. Сакович свідчить, що *К.* за свою роботу отримав від князя *В.-К. Острозького* якісь села чи містечка. Це може бути цілком імовірним.

Існує гіпотеза, що *К.* виступав перекладачем з польської на тогочасну книжну українську мову “*Апокрисису*” *Христофора Філалета*, додавши до цього твору “Історію про розбійницький Флорентійський собор”.

Твори: Відпис на листа в Бозі превелебного отця Іпатія... // Слово многоцінне. – Київ, 2006. – Т. 1. – С. 432-459; История о розбойничьем Флорентийском соборе, изд. Клириком Острожским в 1598 году // Памятники полемической литературы в Западной Руси. – С.-Петербург, 1903. – Кн. 3. – Ствп. 433-476; На другий лист велебного отця Іпатія володимирського і берестейського єпископа, до ясношанованого княжати Костянтина Острозького... // Пам'ятки українсько-руської мови і літератури. – Львів, 1906. – Т. 5. – С. 201-229; Ответ Клирика Острожского Ипатию Потю. 1598 // Памятники полемической литературы в Западной Руси. – С.-Петербург, 1903. – Кн. 3. – Ствп. 377-432.

Література: Возняк М. С. Історія української літератури: У 2-х кн. – 2-ге вид., випр. – Львів, 1992. – Кн. 1. – С. 475-480; Грушевський М. С. Історія української літератури. – Київ, 1995 (перевид.). – Т. 5. – Кн. 2: Перше Відродження (1580-1610). – С. 177-180; Його ж. Культурно-національний рух на Україні в XVI-XVII віці // Духовна Україна: Зб. тв. – Київ, 1994. – С. 186; Завитневич В. “Палинодия”. – С. 56-59; Єфремов С. Історія українського письменства. – Київ, 1995 (перевид.). – С. 124-125; Квасюк Л. В. “Клірик” Острозький // Острозькі просвітники XVI-XX ст. – Острог, 2000. – С. 123-130; Мицько І. З. Острозька слов'яногреко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 95; Його ж. Чар архівних свідчень: Матеріали до біографій славетних публіцистів // Жовтень. – Львів, 1987. – № 3. – С. 87-89;